

ARHEOLOOGILISED
VÄLITÖÖD
EESTIS

ARCHAEOLOGICAL
FIELD WORKS
IN ESTONIA

1997

Koostanud ja toimetanud
Ülle Tamla

Muinsuskaitseinspeksioon
Tallinn 1997

TARTU ÜLIKOOI
RAAMATUKOGU
SUNDEKSEMPLAR

© 1998 Muinsuskaitseinspektsioon
Uus 18, Tallinn, EE-0001, Eesti
Makett: Ivar Leimus

ISSN 1406-3972
ISBN 9985-50-225-6

Trükitud AS Pakett trükikojas. T 151
Laki 17, Tallinn

1997. AASTA ARHEOLOOGILISED INSPEKTSIOONID VÕRU– JA SETUMAAL

Mare AUN ja Arvis KIRISTAJA

Ajaloo Instituut, Rüütli 6, EE-0001 Tallinn, Eesti.

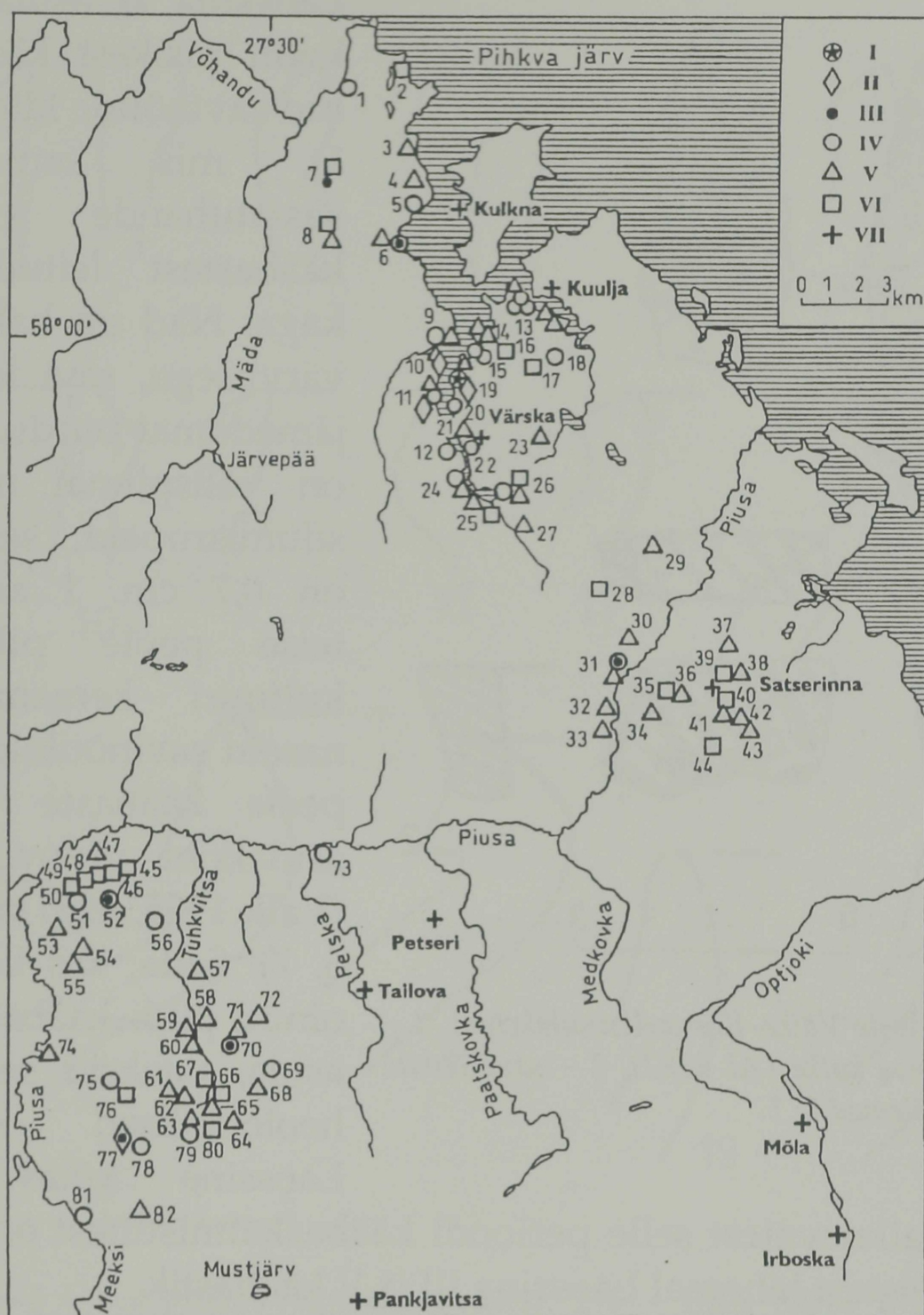
1997. aastal jätkati arheoloogiliste muististe inspekteerimist Setumaal ja sellega piirnevas Võrumaa osas. Tähelepanu oli suunatud asulakohtade välja selgitamisele. Kontrolliti Võru Instituudi töötajate Aare Hõrna ning Ali Kikkase teateid muististe kohta. Teel Pihkvasse vaadati üle ka mõni muistis praegu Vene Föderatsiooni Pihkva oblasti Petseri rajooni territooriumile jääval Setumaal. Välitöid finantseeris osaliselt Setu Kultuuri Fond.

Setu– ja Võrumaal käidi kokku 74 objektil. Leiti 35 uut asulakohta, nendest Setumaal 30 (joon. 1: 1–6, 8, 11, 12, 17–19, 24, 31, 33, 51, 53, 63–67, 69, 72, 75, 76, 78–80), lisaks veel linnamägi, kaks kääbaskalmistut, ohvrialikas ja kaks kääpalaadsete liivakuhjatistega ala.

Asulakohad

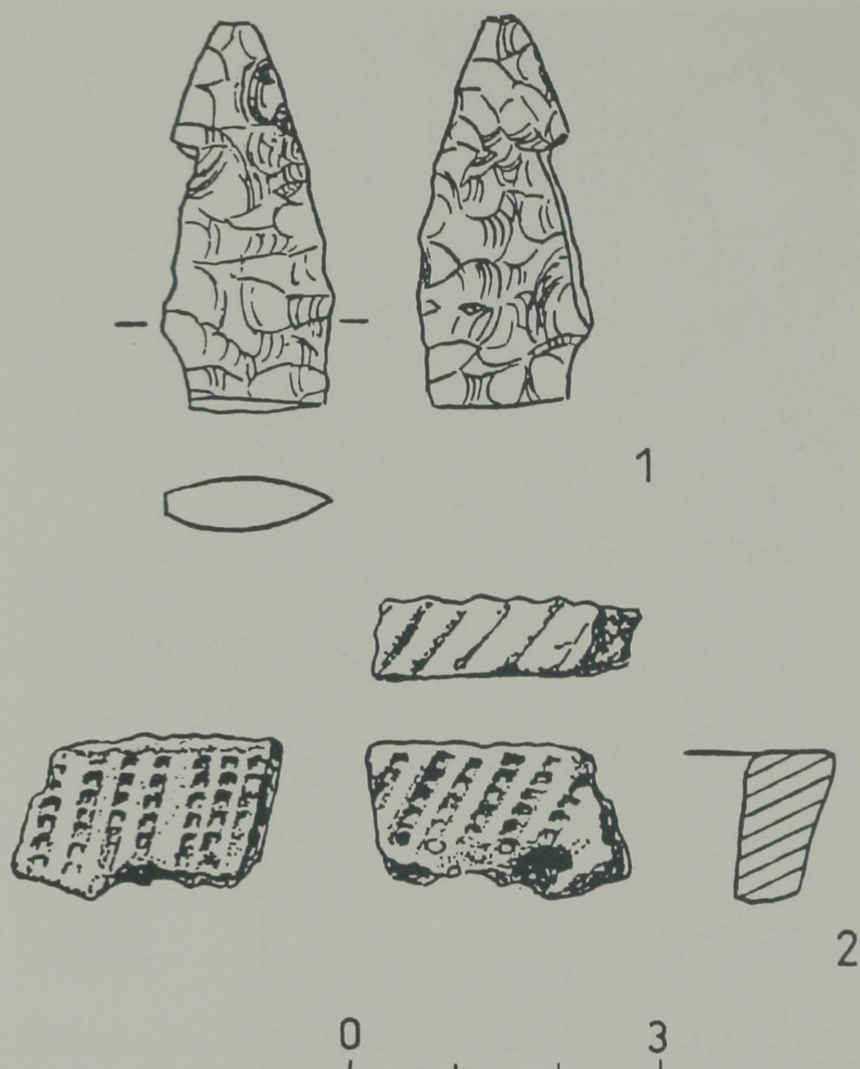
Kõige vanem ese, tulekivist lehekujulise nooleotsa katke (joon. 2: 1), saadi **Väike–Rõsna II** asulakohalt. Koos varem leitud tüüpilise kammkeraamikaga (joon. 2: 2) kinnitab see arvamust, et seal, Värskalahe idakaldal oli kiviaja asulakoht.

Lisaks seni teadaolevatele tekstiilkeraamika leiukohtadele Kalatsova (Valk & Peets 1994, 418, tahv. XXIV, 5) ja Väike–Rõsna külas (Luik 1997, 81, joon. 2: 1,2) leidis A. Kikkas rooma–rauaaega kuuluvat tekstiilkeraamikat veel Värskalahe läänekaldal Tonja II ja Võporsova asulakohast (joon. 1: 10, 11). **Tonja II** asulalt leitud tekstiilkeraamika (AI 6256) esindab mõnevõrra varasemat tüüpi ning on hallikaspruuni välispinna ja tumehalli või tahmunud sisepinnaga. Savi koostises on purdu, nõude seinapaksus on 0,85–1,1 cm. **Võporsovast** leitud tekstiilkeraamika (AI 6259) on eespoolnimetatust mõnevõrra hilisem. Värvuselt on see helepruun, murdekohal pruunikaskollakashall. Savi koostises on jämedam purd ning seinapaksus on 0,85 cm.

Joon. 1. Setumaa asulate ja keraamika leiukohtade levik.

I – kammkeraamika, II – tekstiilkeraamika, III – 6. –10. sajand, IV – 11. –13. sajand, V – (13.)14. –16. sajand, VI – 17. –19. sajand, VII – keskaegne kirik. 1 – Võõpsu, 2 – Peresi, 3 – Liiibnitsa, 4 – Haudjasaare, 5 – Baškiirova, 6 – Laossina I, II, 7 – Varesmäe 1, 2, 8 – Toomasmäe 1, 2; 9 – Suure-Rõsna I, II, 10 – Võporsova, 11 – Tonja I, II, 12 – Lobotka, 13 – Podmotsa 1–6, 14 – Popovitsa I, II, 15 – Kremessova I, II, 16 – Sagorja, 17 – Saarekiila, 18 – Velna, 19 – Väike-Rõsna I, II, 20 – Pedajasaare, 21 – Karnova, 22 – Värskä, 23 – Määsovitsa, 24 – Hõpõjärve, 25 – Õrsava 1–3, 26 – Kostkova I, II, 27 – Verhulitsa, 28 – Lutepää, 29 – Jaamiste, 30 – Sesniki, 31 – Suure-Korela I, II, 32 – Kolossova, 33 – Säpinä, 34 – Ultina, 35 – Kundruse, 36 – Saabolda, 37 – Perdagu, 38 – Samarinna, 39 – Tsiitski, 40 – Satserinna, 41 – Litvinna, 42 – Patvinna, 43 – Pitsinä, 44 – Tallika, 45 – Talka, 46 – Miku, 47 – Hilande, 48 – Melso, 49 – Tedre, 50 – Juusa, 51 – Andrikova, 52 – Vasla, 53 – Navige, 54 – Lindsi, 55 – Härmä, 56 – Obinitsa, 57 – Küllatova, 58 – Tsergonde, 59 – Tobrova, 60 – Lepä, 61 – Palande, 62 – Põrste, 63 – Kerbä, 64 – Paloveere, 65 – Serga Kalmetemäe, 66 – Suure-Serga, 67 – Tepja, 68 – Raba, 69 – Vinski, 70 – Uusvada, 71 – Pliia, 72 – Tiirhanna, 73 – Võmmorski, 74 – Jõksi, 75 – Tsirgu, 76 – Väike-Ulaskova, 77 – Kalatsova, 78 – Merimägi, 79 – Vaarkali, 80 – Poksa, 81 – Meeksi, 82 – Väike-Kiislova. (Nr. 1–6, 8: 2, 9–15, 17–24, 26, 27, 29–34, 36, 37, 41–43, 45–64, 66–82 – asulakohad; nr. 7, 8: 1, 16, 25, 28, 35, 38–40, 44, 65 – keraamika leiukohad).

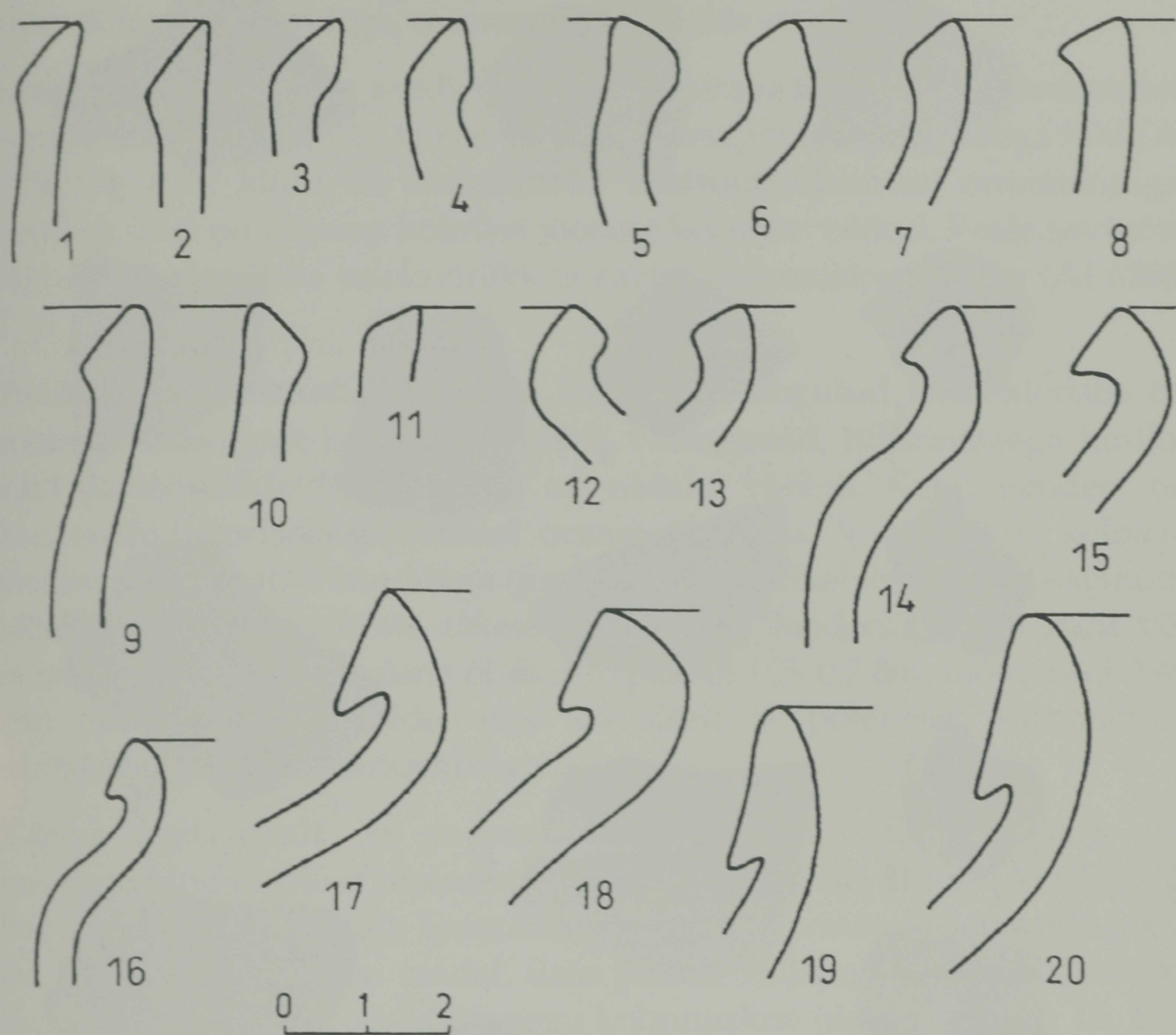
Joon. 2. Kiviaja leide Väike-Rõsna II asulakohalt. 1 – tulekivist nooleotsa katke (AI 6282), 2 – savinõukild (AI 6061: 2). Mõlemad 1: 1.

Laossina II asulakohalt leiti kolm pisikest käsitsi vormitud savinõude kildu (AI 6280: 1), mis sarnanevad I aastatuhande teise poole kääbastest leitud keraamikaga. Nad on hallikaspruuni värvusega, savi koostises on jämedamat purdu. Ühel killul on välispinnal näha nõrku silumisriipeid; seinapaksus on 0,7 cm. I aastatuhande teise poole pikk-kääbaste kultuuri keraamikale sarnaseid savinõukilde on leitud peale kääbaste veel Vasla asulakoha proovikaevamistel (Valk 1995, 455, tahv. XXII: 1, 6, 7). Seda, kas Laossinas on olnud pikk-kääbaste kultuuri asula, peaksid selgitama arheoloogilised kaevamised.

Laossina külas ja tema läheduses paiknevatest selle perioodi kääbaskalmistutest on keraamika leiukohale teistest lähemal Laossina III ja V kääbastik.

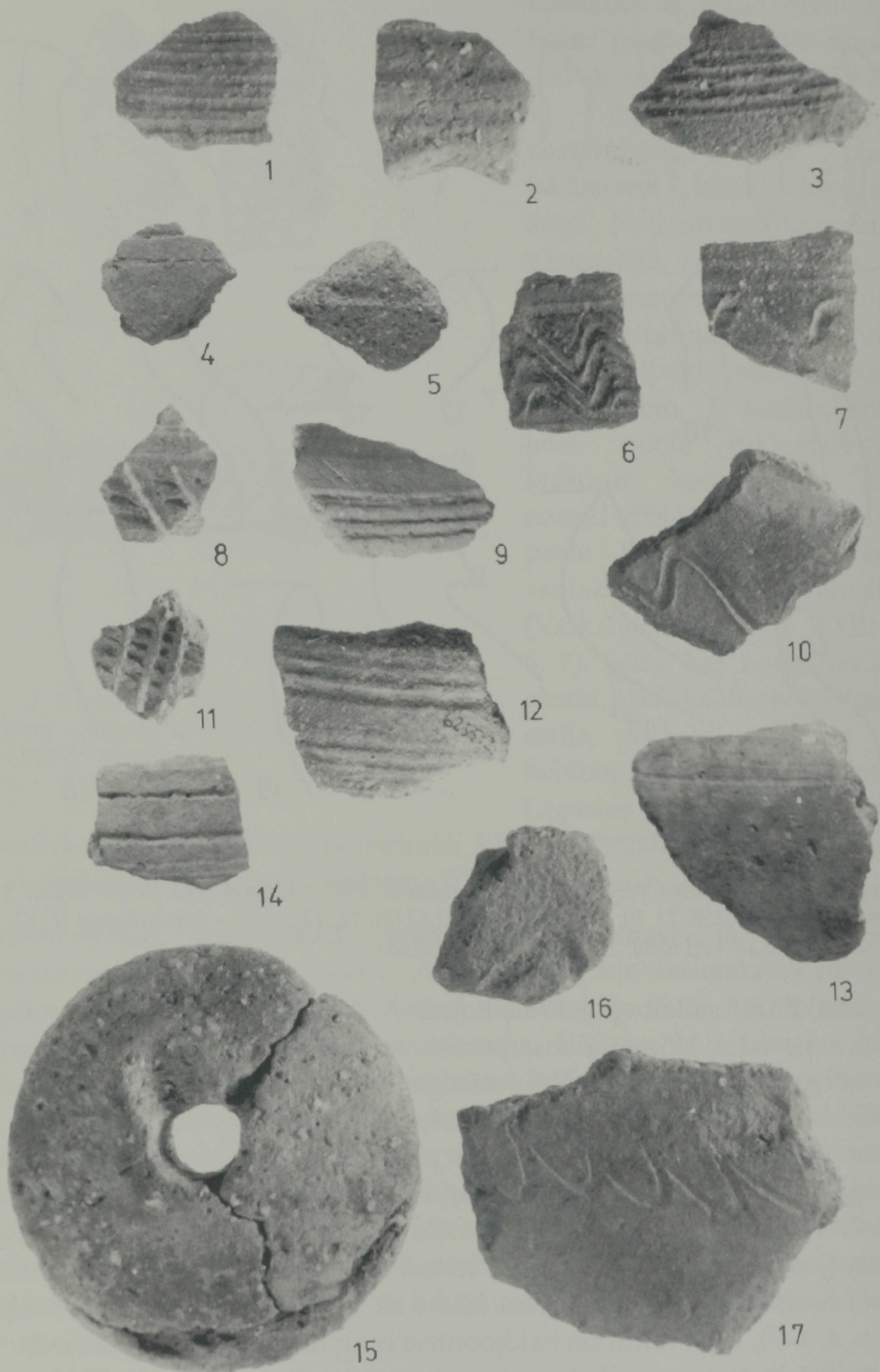
Inspekteritud asulakohad, kust saadi muinas- ja keskaegset kedrakeraamikat, võib asukoha järgi jagada viide suuremasse rühma. Setumaa põhjaosas on 1997. a. leitud asulatest (joon. 1: 1–6, 8) teistest tähelepanuväärsemad Võõpsu ja Laossina. **Võõpsu** küla Juuriku pere aiamaalt, Võhandu jõe kagukaldalt leitud kedrakeraamika pärineb enamasti muinasaja lõpust, mõni kild ka hilisemast ajast. Nõudel (AI 6235) on madal, väljapoole kaldu äärega võrik. Ornament koosneb kolmest-neljast horisontaaljoonest moodustatud vöönditest või hõredalt paiknevatest peentest (joon. 4: 14) või laiematest (laius 0,5 cm) horisontaaljoontest. Pihkva järve läänekaldal asuva **Laossina** asulakoha lõunaosast leiti ka ühe viikingiaja lõppu või hilisrauaaega kuuluva kaksikkoonilise savist värtnakedra katke (AI 6242).

Teine, eelmisest suurem asulate rühm on Värskla lahe mõlemal kaldal (joon. 1: 9–16, 19, 20, 22, 24–25). Lahe idakaldal, Väike-Rõsna küla lõunaosas asuvat **Väike-Rõsna II** asulakohta uuriti 1996. a. (Luik 1997, 79–84). 1997. a. Ajaloo Instituudi kogudesse jõudnud leiud (valdavalt

Joon. 3. Savinõude ülaosa profiile Setumaa asulatest. 1–8 – Väike-Rõsna II (AI 6257), 9 – Kremessova II (AI 6258: 2), 10, 11 – Obinitza (AI 6273), 12, 13, 17, 18 – Suure-Korela II (12, 13 – AI 6288: 2; 17, 18 – AI 6288: 1), 19, 20 – Velna (6262).

savinõukillud) sellelt muistiselt kogus A. Kikkas kaldaliivast enamasti 1996. a. kevadel. Nõude ülaosa profiil on erinev (joon. 3: 1–8). Osal neist on kõrgem, sissepoole kaldu äärega võrik (joon. 3: 1, 2). Sarnast keraamikat on teada Setumaalt, näiteks ka Uusvada asulast (vrd. Valk & Peets 1994, joon. 8–10). Osa kilde pärineb madala, väljapoole kaldu äärega (joon. 3: 3, 4), osa nõgusa sisepinna ja kumera välispinnaga (joon. 3: , 7, 8) ning üks madala, väljapoole kaldu võriku ja lameda äärega nõust (joon. 3: 6). Umbes pooled leitud savinõukildudest on ornamenditud horisontaaljoontega, kolm kildu ka laine- ja horisontaaljoontega (joon. 4: 1–7). Ühel killul on kaldjoontest ning täketest ornament (joon. 4: 8). Sellist kedrakeraamikat on leitud laial territooriumil nii Eestis kui naaberaladel (Metsallik 1995, 28) peamiselt 11.–13. sajandi kultuurkihist.

Joon. 4. Leide Setumaa asulatest. 1 – 14, 16, 17 – savinõu killud, 15 – savist kettakujuline võrguraskus. 1 – 8 – Väike-Rõsna II (AI 6257), 9 – Kremessova II (AI 6258: 2), 10, 11 – Suure-Korela II (AI 6268), 12, 13 – Pedäjasaare (6255: 2), 14 – Võõpsu (AI 6235), 15 – Podmotsa (AI 6301), 16, 17 – Tiirhanna (AI 6245, 6274). Kõik 1: 1.

Väike-Rõsna I asulast kogutud savinõukildudest (AI 6251: 4) kuulub enamik kesk- ja uusaega, muinasaegseid leide on vähe.

Kremessova II asulast saadi valdavalt hilisrauaaegset kedrakeraamikat. Nende hulgas on ka üks kõrge võriku ja sissepoole kaldu äärega kild (AI 6258: 2). Paar kildu on kaunistatud horisontaaljoontest ornamendiga, nendest ühel on õlaosas kolmest joonest koosnev vöönd. Peale savinõukildude saadi siit ka tulekivitükk ja savist võrguraskuse katke (AI 6258: 1, 2).

Pedäjasaare asulakoha lääne- ja loodeosast kogutud leiumaterjalis on rohkem keskaegset kedrakeraamikat, varasemaid, hilisrauaaega kuuluvaid savinõukilde (AI 6255: 2) on natuke vähem. Kolm nendest on kaunistatud horisontaaljoontest ornamendiga, s. h. kahest ja kolmest joonest koosnevate vöönditega (joon. 4: 12, 13). Ühel keskaegsel savinõukillul on õlaosas väikeste täkete rida. Asula loodeosast leiti halli või mustjashalli värvusega üsna õhukese (paksus 0,5–0,7 cm, mõni isegi 0,45 cm) seinaga savinõukilde, mis koostiselt ja põletuselt sarnanevad varakeskaegse kedrakeraamikaga.

Värskas asulakohalt on suurem osa leidudest, valdavalt kesk- ja uusaegse ning üksikud muinasaegse kedrakeraamika killud (AI 6250: 1), kogutud Lallu talu maalt. Enamik keskaegsete savinõude servatükkidest kuulub tüüpi, millel on madal, üsna järsult väljapoole pööratud võrik, lame äär ja osal ka profiilis peaaegu kolmnurkne ülaosa (joon. 3: 15, 16). Vilma Trummal on Tartust leitud analoogse keraamika dateerinud 14. – 15. sajandisse (vt. Trummal 1992, 14, joon. 3: 9, 10). Heiki Valk on pidanud seda Vasla asulas Setumaal aga mõnevõrra hilisemaks ja dateerinud 16. – 17. sajandisse (Valk 1995, 455, joon. 2: 7–10).

Värskas lahe läänekaldal on peale Tonja II ja Võporsova asulakohtade huvipakkuvam veel **Hõpõjärve** asula. Sealt saadud muinasaegne kedrakeraamika (AI 6253: 3, 6287) on, võrreldes teistest 1997. a. Setumaal inspekteeritud asulatest leituga, mõnevõrra varasem. Üks kild (AI 6287) võiks olla isegi varasest kedranõust. Teistest varasem on ka kõrgema võriku ning sissepoole kaldu äärega nõu kild (AI 6253: 3). Üksikul kaunistatud killul on ornament tehtud tiheda, korrapäraste vahedega kammtempliga (AI 6253: 3).

Üsna ulatuslikul alal paiknev **Suure-Rõsna** asula senine leiumaterjal koosneb seevastu aga valdavalt kesk- ja uusaegsest kedrakeraamikast, muinasaja lõpuperioodi savinõukilde (AI 6254) on napilt.

Kuulja lahe läänekalda leiukohtadest (joon. 1: 13, 17, 18) on saadud materjali põhjal huvitavam **Podmotsa**. Sealt kogutud kedrakeraamika

pärineb peamiselt keskajast, kuid mõni kild on ka muinasaegne (AI 6301). Neist ühe pind on kaunistatud hõredalt paiknevate horisontaaljoontega. Peale savinõukildude leiti Podmotsast veel ketta- ja silindrikujulisi savist võrguraskusi (joon. 4: 15). **Velna** asulast saadud hilisema kedrakeraamika hulgas on ka mõni laia, nõgusa äärelüstuga kild (joon. 3: 19, 20).

Piusa jõe kirdepoolse osa loodekaldal paiknevatest asulatest (joon. 1: 31, 33) osutus huvitavamaks **Suure-Korela II** asulakoht. Enamik sealt leitud kedrakeraamikast (AI 6268, 6288) kuulub keskaega, väiksem osa ka muinasaja lõppu. Üks kild on kaunistatud kammtempli otsaga vajutatud täkete ridadega (joon. 4: 11), kaks kildu laiema ja üks kitsa lainejoonega (joon. 4: 10). Suur osa leitud servatükkidest pärineb madala, väljapoole kaldu ja sirge või kergelt nõgusa äärelüstuga, profiilis peaaegu kolmnurkse ülaosaga nõudest (joon. 3: 12, 13). Üks hallikaspruun, korredavõitu pinnaga kild võiks olla rauaaegse käsitsikeraamika tükk (AI 6288: 2). Hilisema kedrakeraamika hulgas on madala, väljapoole kaldu laiema äärelüsti ja profiilis kolmnurkse ülaosaga savinõude tükke (joon. 3: 17, 18). Sealselt asulakohalt leiti samuti suurte paksuseinaliste (paksus 1,9–2,6 cm) keedunõude fragmente (AI 6288: 1). Üsna palju on sellist keraamikat päevavalgele tulnud Suure-Rõсна külas asuva kääbaskalmistu pikk-kääpaid ümbritsevatest kraavidest (Aun 1984, 356, tahv. VI,2).

Suur asulaterühm asub Piusa jõest lõuna ja ida pool, praeguse Meremäe valla territooriumil. Leide koguti seal 15 asulakohalt (joon. 1: 51, 53, 56, 63–67, 69, 72, 75, 78–81). Neist suuremad on olnud Obinitsa, Vinski, Tiirhanna ja Vaarkali (joon. 1: 56, 69, 72, 79). Tuhkvitsa oja läänekaldal paikneva ulatusliku **Obinitsa** asula tumehalli kultuurkihi paksus on Sõrmuse pere aiamaal ja põllul 0,3–0,45 m. Muinasaegset kedrakeraamikat saadi madalamalt, järvele lähemalt alalt, vanast Obinitsa–Petseri teest kagu ja lõuna pool. Leitud ülaserva tükid esindavad 11. –13. sajandil levinud tüüpe (joon. 3: 10, 11). Hilisema kedrakeraamika, mille hulgas on ka üks savinõu kaane katke (AI 6273), leiukohtade põhjal otsustades on keskaegne asula, varasemaga võrreldes, olnud järvest mõnevõrra kaugemal ja kõrgemal.

Tiirhanna asulakoht paikneb Rahusoovi talu maal, loode suunas langeval künkanõlval. Peamiselt keskaegse kedrakeraamika hulgas on kolm kaunistatud välispinnaga kildu: ühe pinnal on nõrgemad peened horisontaaljooned, joonte vahelise kaugusega 0,9–0,95 cm (AI 6245), teisel laiast (laius 0,4 cm) lainejoonest (joon. 4: 16) ja kolmandal teravaharjalise lainejoonest ornament (joon. 4: 17).

Vaarkali ja Vinski küla asulakohtadest saadi 11. –13. sajandi kedrakeramikat (AI 6228) rohkem Vinski külast, kus tumehallis liivases kultuurkihis Valli ja Kuslapuu talu aiamaal on ka üsna palju põlenud kivide puru ning sütt.

Üks suurematest asulakohtadest leiti veel **Suure-Serga** külas Uibu ja Savimäe talu maal. Sealt kogutud savinõukillud kuuluvad enamasti kesk- ja uusaega. Sellele asulakohale jääb väike kabel, mida kohapeal kutsutakse Nahtsõ (Anastassia) tsässoniks.

Linnamägi

Arvatav linnamägi asub Obinitstast u. 1,7–2 km loode ja Kõõru külast u. 0,8 km põhja–kirde pool männimetsas, nn. Tedrepalos, Talka ojust 0,8 km kagu poole jääval salkorgude vahelisel loode–kagu–suunalisel neemikul (mõõtmatega 15x90 m). Linnus koosneb kahest osast. Selle loodepoolset, tasandatud õuepinnaga 13x30 m ala lahutab kagupoolsest (mõõtmed 15x40 m) peaaegu 4 m laiune kraav. Inimkäte poolt on tehtud järsemaks õuepinna loode- ja põhjanõlva, kirdenõlv on aga looduslikult väga järsk. Liivane pinnas on kuni 25 cm sügavuseni segatud ning sisaldab palju sütt. Leide sealt ei saadud. Linnuse kagupoolne osa on ülejäänud neemikust eraldatud omakorda 2 m laiuse madala kraaviga. Kui otsavallide puudumine välja arvata, siis Kagu-Eesti linnustest sarnaneb ta oma välisilmelt mõneti I aastatuhande keskpaika ja teise poolde dateeritud Hinniala linnamäega Piusa jõe vasakul kaldal Võrumaal (Kiristaja 1996, 465–467). Võimalik, et Tedrepalo linnamägi esindab nn. kaheosaliste linnuste varasemat tüüpi ning pärineb I aastatuhande keskpaigast või kolmandast veerandist.

Kääpad

Kahest leitud kääbaskalmistust on üks Kremessova külas. Rahvasuus "sõjakääbaste" ("sõakääpä") nime kandev koht asub külast kirde poole jääva põllu ääres Kremessova–Popovitsa teest lääne pool metsas. Praegu on seal alles viis kääbast: kolm ümarat ja kaks pikka. Nad on madalad (kõrgus keskmiselt 0,4–0,6 m), üsna laugete nõlvadega, kuid pealt siiski kumerad. Kraavi ei olnud näha ühegi kuhjatise jalamil. Ümarkääbaste läbimõõt on 8–9 m, pikk-kääbaste pikkus aga põhja–lõuna ja kirde–edela suunas vastavalt 23 ja 24 m ning laius 7–8 m. Üks ümar- ja üks pikk-kääbas on osaliselt lõhutud. Mullapuuriga tehtud läbilõigetest saadi kõige lõunapoolsemast ümarkääpast pisikesi kaltsineerunud

lõunapoolsemast ümarkääpast pisikesi kaltsineerunud luude tükke (AI 6285).

Teine kääbaskalmistu võib olla Lobotka külast u. 1 km lõuna pool, end. Hõpõjärve talu metsas, Värsklahe läänekaldal. Koht on huvitav seetõttu, et juhul, kui seal on tõepoolest tegemist pikk-kääbaste hulka kuuluva muistisega, siis on see kõige tõenäolisemalt rajatud põhja-lõuna-suunalisele looduslikule künkale. Kääpa põhjapoolsesse ossa kaevatud suurema augu, sõjaaegse laskepesa, seinu puhastades leidis A. Kikkas sealt savinõu servatüki ja põlenud luid (AI 6253: 2). Kild on sarnane pikk-kääbaste kultuuri keraamikale ja pärineb arvatavasti 8. –9. sajandist. Oletatav kääbas on põhja-lõuna suunas 23 m pikk, 8 m lai ja lääne poolt 1–1,3 m kõrge. Selle läheduses võiks metsas olla veelgi liivakuhjatisi, mis sobiksid kääbasteks. Metsaalune on aga täis sõjaaegseid kaevikuid (kohalike inimeste jutu järgi oli seal saksa sõjaväelaager), mis teeb kääbaste leidmise raskeks. Pikk-kääbaste kultuuri kääbastele iseloomulikke kraave ühegi kuhjatise jalamil ei olnud.

Velna küla elaniku Semjon Palu (s. 1926) teatel olevat Podmotsa külas, praeguse EV piiripunkti läheduses, kasesalus olnud 13 ümarkääpast koosnev kalmistu, mis kohalike talupoegade poolt põllumaa laiendamisel üles künti. Kohta üle vaadates selgus, et see on üsna lähedal Velna kääbaskalmistule Kuulja lahe läänekaldal (Aun 1986, 354–355) ja on võimalik, et jutt on isegi samast kääbaskalmistust või siis sellest u. 250 m loode pool, Kuulja silla läheduses olnust (vt. ka Parmas, 1922, 37; Haavaoks, 1957). Mõnede andmete järgi (vt. Kiristaja 1997, 5) võis kääpaid olla veel Podmotsa külast u. 250 m edela pool, kõrgemal liivasel, praegu männimetsaga kaetud alal, kust 1997. a. leiti põlenud luude tükke (AI 6284).

Teised muistised

Suure-Serga külas on Tuhkvitsa (Serga) ojal ohvriallikas "Silmaläte". Kohalikud elanikud viskavad allikale tulles vette münte. Seda tegi 4. juulil 1997 ka meid saatnud perenaine, mis näitab vanade tavade püsimist veel tänapäevalgi. Teise samalaadse nähtusega puutusime kokku Tonja külas, kus enne külla sissesõitmist on metsas, tee ääres "ristimänd" ("ristipedäjas"), mille tüves on mitu mitte eriti ammu lõigatud risti. Mänd võeti kasutusele kolhooside ajal käsu korras maha saetud vana "ristipedäja" asemel, et vana traditsioon saaks jätkuda.

Navige külas ning Tonja küla lähistel on kääpataoliste liivakuhjatistega alad, mis oma iseloomult meenutavad Heiki Valgu poolt Talka külas

uurituid (vt. lähemalt Valk & Peets 1994, 420–423) ja mille otstarve vajab selgitamist.

Kokkuvõte

Asulatest kogutud leiumaterjal, valdavalt savinõukillud, lubab neid dateerida veel üsna esialgselt. Kui aga võrrelda asulate esialgset vanust ja nende paiknemist looduses, siis on üldjoontes täheldatav sama tendents, mis Irboska piirkonna asulates Setumaa lõunapoolses osas (Харлашов 1986, 70–76). Nimelt asetsevad seal I aastatuhande ja II aastatuhande alguse, s. o. muinasaegset keraamikat sisaldanud asulakohtad veekogule lähemal kui hilisemad, 14. –15. sajandil rajatud asulad. Viimaste pindalagi on varasematega võrreldes märgatavalt suurem. 1997. a. inspekteeritud asulakohtadest on selline erinevus muinas- ja keskaegsete leidude paiknemises, samuti asula suuruses üsna hästi jälgitav Obinitsa külas Sõrmuse pere maal oleva asulakoha puhul. Värskalahe mõlemal kaldal on aga valdavalt keskaegse keraamikaga asulad (Suure-Rõsna, Värskala, Väike-Rõsna I jt.) sageli veekogu ääres või lähedal. Teiste piirkondadega võrreldes on hilisemaid, s. o. keskajal rajatud asulaid, märgatavalt rohkem Piusa jõe kirdeosa lähistel (joon. 1: 30–34, 36, 37, 41–43). Sealsest 11 asulakohast on vaid ühest, Suure-Korela II asulast (joon. 1: 31), leitud ka muinasaegseid leide. Tähelepanuvääriv on seegi fakt, et 1990–ndate aastate arheoloogilistel inspeksioonidel leitud asulakohtade (joon. 1) viiest suuremast rühmast on Piusa jõe kirdeosa piirkond ainus, kust ei ole praegu teada I aastatuhande teise poole muistiseid. Olemasoleva materjali senine analüüs näitab samuti, et tavaliselt ei ole varasemates asulates (Võõpsu, Vinski, Hõpõjärve II jt.) 13. sajandist hilisemaid leide kuigi arvukalt. Need erinevused leiumaterjalis ja seega asulakohtade vanuses näivad osutavat teatud muutustele asulate topograafias 13. –14. sajandi vahetusel või 14. sajandi algul. Irboska piirkonnas on see muutus dateeritud 14. –15. sajandisse ja seostatud kolmeväljasüsteemi ja põldude väetamise laialdasema levikuga II aastatuhande keskpaiku (Харлашов 1986, 75). Eestis on oletamisi peetud küll võimalikuks kolmeväljasüsteemi kasutamist juba 13. sajandil, kuid kindlamad tõendid selle kohta pärinevad siiski alles 16. sajandist (Eesti talurahva ajalugu, 1, 150). Setumaa asulate topograafias aset leidnud muutuste aja ja iseloomu täpsem määratlemine on võimalik vaid kogu neist saadud arheoloogilise materjali põhjalikuma analüüsi järel. Muutuste põhjuste selgitamiseks on aga vajalik ka asulakohtade senisest ulatuslikum uurimine arheoloogiliste kaevamiste teel.

Kasutatud kirjandus

Aun, M. 1984. Курганные могильники Тагаметса и Сууре-Рысна. – Eesti TA Toimetised. Ühiskonnateadused, 33. 4, 352–357.

Aun, M. 1986. Курганный могильник Велна. – Eesti TA Toimetised. Ühiskonnateadused, 35. 4, 354–355.

Eesti talurahva ajalugu, 1. Tallinn 1992.

Haavaoks, P. 1957. Kiri ENSV TA Ajaloo Instituudi arheoloogiasektorile (Ajaloo Instituudi arheoloogiaarhiivis.)

Kiristaja, A. 1996. A new hillfort in Vastseliina parish, Võrumaa. – Proc. Estonian Acad. Sci. Humanities and Social Sciences, 45. 4, 465–468.

Kiristaja, A. 1997. Inspektsiooniaruanne sõidust Setu-ja Pihkvamaale 20. –26. sept. 1997 (Käsikiri AI-s)

Luik, H. 1997. Rescue excavations on the II settlement site of Väike-Rõsna in Setumaa. – Arheoloogilised välitööd Eestis 1996. Stilus, 7. Tallinn, 79–84.

Metsallik, R. 1995. Tartu arheoloogilisest uurimisest. – Tartu arheoloogiast ja vanemast ehitusloost. TÜ Arheoloogia Kabineti Toimetised, 8. Tartu, 15–35.

Parmas, K. 1922. Lobotka. (Käsikiri AI-s).

Trummal, V. 1992. Arheoloogiauuringutest Tartus Lossi tänaval. –Eesti Arheoloogiaseltsi Teated 1992. Stilus, 2. Tallinn, 5–34.

Valk, H. & Peets, J. 1994. О провных археологических раскопках в Сетумаа. – Eesti TA Toimetised. Humanitaar-ja Sotsiaalteadused, 43. 4, 418–425.

Valk, H. 1995. Archaeological field work in Setumaa. – Proc. Estonian Acad. Sci. Humanities and Social Sciences, 44. 4, 455–458.

Харлашов, Б. Н. 1986. Археологическое изучение зелищ Изборской округи. – Краткие сообщения Института Археологии АН СССР, 183.

Средневековая археология Восточной Европы. Москва, 70–76.

ARCHAEOLOGICAL INVENTORIES IN VÕRUMAA AND SETUMAA IN 1997

Mare AUN ja Arvis KIRISTAJA

In 1997, archaeological inventories were resumed in Võrumaa and Setumaa, with special consideration for settlement sites. Earlier information about archaeological monuments was also checked up. The fieldwork was partly financed by the Setu Culture Foundation. 74 monuments were visited, 35 new settlement sites were discovered, 30 of them in Setumaa (Fig. 1: 1–6, 8, 10–12, 17–19, 24, 31, 33, 53, 63–67, 69, 72, 75, 76, 78–80), as well as

a hill-fort, two barrow cemeteries, a sacrificial spring and two areas with barrow-like sand agglomerations.

Settlement sites

The oldest, Stone Age settlement (Fig. 1: 19) on the eastern coast of the Värskä Bay, in the southern part of the village of Väike-Rõsnawas determined by a fragment of a leaf-shaped flint arrowhead and a fragment of the Typical Comb Ware (Fig. 2) found there. Textile-impressed pottery belonging to the Roman Iron Age was found from the settlement sites of Tonja II and Võporsova on the western coast of the Värskä Bay (Fig. 1: 10, 11), and hand-moulded pottery typical of the culture of long barrows from the settlement site of Laossina II (Fig. 1: 6) on the western coast of the Pihkva Lake.

The settlement sites with prehistoric and medieval wheel pottery are divided into five groups according to their location. Of the settlement sites inspected in the northern part of Setumaa (Fig. 1: 1–6, 8), Võõpsu and Laossina are more remarkable than the others. Among the Late Iron Age wheel pottery found from Võõpsu (Fig. 1: 1), some sherds were decorated with horizontal lines (Fig. 4: 14). From Laossina (Fig. 1: 6), a fragment of a biconical spinning whorl of clay, belonging to the end of the Viking Age or the Late Iron Age.

Another group of settlement sites, larger than the previous one, is located on both shores of the Värskä Bay (Fig. 1: 9–16, 19, 20, 22, 24). Relying upon the numerous finds of pottery (Fig. 4: 1–8, Fig. 3: 1–8), one of the biggest settlements of the region in the 11th–13th centuries was probably the settlement of Väike-Rõsna II (Fig. 1: 19) on the eastern shore of the Värskä Bay. Prehistoric wheel pottery (Fig. 3: 9, Fig. 4: 9, 12, 13) was found in numbers also from the settlement sites of Kremessova (Fig. 1: 15) and Pedäjasaare (Fig. 1: 20). Among the finds from the Värskä settlement site on the territory of Lallu farm (Fig. 1: 22), medieval wheel pottery prevails. Fragments of earthenware having a flat rim fillet and almost triangular profile of the upper part, dated to the 14th–15th centuries (Fig. 3: 15, 16) were also found there. On the western shore of the Värskä Bay, besides the already mentioned settlement sites of Võporsova and Tonja II, the Hõpõjärve site (Fig. 1: 24) is also noteworthy: there the finds of prehistoric wheel pottery of the older type were more numerous than on the other sites.

Near the western shore of the Kuulja Bay (Fig. 1: 13, 17, 18), most interesting objects were found from Podmotsa (Fig. 1: 13); among other finds were late net sinkers of clay (Fig. 4: 15). Near the northeastern part of the Piusa River (Fig. 1: 31, 33), the settlement site of Suure-Korela II (Fig. 1: 31) is most interesting. While prehistoric finds were few there, the medieval wheel pottery was quite numerous (Fig. 3: 12, 13, 17, 18; Fig. 4: 10, 11).

The largest group of monuments inspected in 1997 is located on the territory of the present Meremäe parish, to the south and west of the Piusa River. Finds were gathered there from 15 settlement sites (Fig. 1: 51, 53, 56, 63–67, 69, 72, 75, 78–81). Of these, Obinita, Tiirhanna, Vinski and Vaarkali are most remarkable. Prehistoric wheel pottery (Fig. 3: 10, 11) was numerous in Obinita (Fig. 1: 56), while medieval one (Fig. 4: 16, 17) prevailed in Tiirhanna (Fig. 1: 72) settlement site.

Hill-fort

The hill-fort is located on the north-western part of a small, SE–NW oriented cape (15x90 m) between valleys in Tedrepalo, about 0.8 km to NNE from the village of Kõõru

(Meremäe parish) and 0.8 km to SE of the Tilana (Talka) brook. A shallow, 2-m wide ditch at the eastern foot of the two-part hill-fort separates it from the rest of the cape (Fig. 4). The ditch separating the levelled yard of the north-western part (13x30 m) from the south-eastern part (15x40 m) of the hill-fort, is nearly 4 m wide. No finds were obtained there.

Barrows

One of the two presumable barrow cemeteries is located in the village of Kremessova and the other in the forest of the former Hõpõjärve farm, about 1 km south of Lobotka village. Low (about 0.4–0.6 m high) and gently sloping sand agglomerations in the village of Kremessova are situated by the road to Popovitsa, in a place called “sõjakääd” (war barrows). Five barrows are preserved – two long and three round ones. From the southernmost round barrow, small fragments of calcined bones. In the forest of the former Hõpõjärve farm, on a N–S oriented hillock near the western shore of the Värskä Bay stands a long agglomeration of sand. In its northern part there is a war-time entrenchment, where a fragment of hand-moulded pottery was found, typical of the culture of long barrows, and also some burnt bones.

Other monuments

A sacrificial well, “Silmaläte” (“Eye well”) can be seen in the bank of the Tuhkvitsa/Serga brook in the village of Suure-Serga. Every time local inhabitants come to the well, they drop coins in the water. Approaching the Tonja village, one passes a pine tree – “cross pine” – where crosses have been carved quite recently. Both the sacrificial well and the cross pine testify the survival of ancient (heathen?) customs to this day.

In the Navige village and near the Tonja village, areas with barrow-like sand agglomerations can be seen. These resemble similar ones in the Talka village (Meremäe parish), which were investigated by Heiki Valk. Their purpose is not clear yet.